

FRANCESC ARTAU I EL BUST-RELIQUIARI DE SANT DANIEL

JOAN VALERO MOLINA

Resum

L'any 1425, la comunitat benedictina de Sant Daniel de Girona va encarregar a Francesc Artau, un dels argenters més importants de l' art gòtic català, la factura d'un bust-reliquiari del sant titular. Aquesta comissió s'emmarca en un context favorable a la revitalització del culte al sant, perquè en una data propera es va realitzar un altre reliquiari, en aquest cas d'un braç de sant Daniel, que s'ha conservat malgrat haver romàs fins ara ignorat.

Paraules clau

Francesc Artau, reliquiari, Sant Daniel, Ermessenda de Vilamarí.

Abstract

In the year 1425, the benedictine community of Sant Daniel from Girona ordered to Francesc Artau, one of the most important Catalan gothic art silversmiths, the accomplishment of a bust-reliquiary of the saint. This commission is framed in a favorable context for the revitalization of Saint Daniel's cult, because in a near date another reliquiary was made, in this case of an arm of the same saint, that has been conserved, in spite of having remained unknown until now.

Key words

Francesc Artau, reliquary, Saint Daniel, Ermessenda de Vilamarí

El notable auge que durant els segles XIV i XV va experimentar el culte hagiogràfic va suscitar un interès molt acusat en la creació o renovació d'uns continents adequats per acollir les relíquies sagrades que havien de ser objecte de devoció¹. Les comunitats religioses acudien a escultors i orfebres per la conformació d'arques, reliquiaris i tombes, els quals, a més

¹ Sobre aquesta qüestió: ESPAÑOL I BERTRAN, Francesca: *El Gòtic Català*, Manresa, 2002, pàg. 103-111; GUASCH FERRER, M.: *Renovación de los monumentos sepulcrales de santos de la Corona de Aragón en el siglo XIV*, «Boletín del Museo Arqueológico Nacional» 20, 1-2, Madrid, 2002, pàg. 81-92.

de prestigiar la institució a la qual pertanyien, havien de convertir-se en un pol d'atracció per al culte o fins i tot per a la peregrinació. Els beneficis econòmics que aquesta darrera activitat podia comportar constitueixen un bon argument que no podem bandejar a l'hora d'explicar aquest fenomen devocional.

Dins d'aquest context propici, els temples i monestirs de les terres gironines foren especialment sensibles a aquest moviment: l'església de Sant Feliu de Girona encarregava cap a l'any 1326 la tomba de sant Narcís a l'escultor Joan de Tournai; poc després, a la catedral, el bisbe Arnau de Montrodon dedicava una capella als sants Màrtirs i sant Carlemany, on s'hi ubicà una urna d'alabastre -vinculada estilísticament amb el mateix Joan de Tournai-, així com la cèlebre estàtua de sant Carlemany, atribuïda a Jaume Cascalls². A més del cas de Sant Daniel, que serà exposat més endavant, també és oportú recordar altres il·lustres exemples existents en poblacions situades dins de l'àrea d'influència de la ciutat. En la primera meitat del segle XIV es realitzà per a Camprodon una urna dedicada a sant Patllari, i durant la centúria següent es va procedir a la prolongada execució de la malaguanyada arqueta de sant Martirià de Banyoles³. Entretant, a Besalú semblava existir una certa competència entre el monestir de Sant Pere i la parròquia de Sant Vicenç, ja que de forma gairebé simultània el primer es plantejava la construcció d'una tomba d'alabastre per als sants Prim i Felicià (1390), mentre que la parroquial honorava les restes d'un sant Vicenç màrtir que, per la seva condició de levita, no pot ser identificat amb el titular de l'església, sant Vicenç d'Osca (1391)⁴.

En el cas del monestir de monges benedictines de Sant Daniel de Girona, el punt de partida de la devoció al sant titular cal situar-lo cap a l'any

² Sobre la fundació d'Arnau de Montrodon, vegeu l'estudi de MOLINA I FIGUERAS, J.: *Arnau de Montrodon i la catedral de san Carlomagno*, «Anuario de Estudios Medievales», 34/1, 2004, pàg. 417-456. Quant als aspectes artístics, ESPAÑOL I BERTRAN, F.: *L'escultor Joan de Tournai a Catalunya*, «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XXXIII, 1994, pàg. 379-432, que comprèn també diverses consideracions relatives a l'urna de sant Patllari de Camprodon.

³ Per a la primera obra: *Sant Patllari. Camprodon*, Camprodon, 1991; DE DALMASES, N.: *Reliquiari de Sant Patllari*, «Catalunya Medieval», Barcelona, 1992, pàg. 314-315. En relació a l'obra de Banyoles, privada de les seves figures l'any 1980 (diverses de les quals ja han estat recuperades), veure TORRES I MOLINA, A.: *L'arqueta de Sant Martirià*, «Revista de Banyoles», 800, 1999, pàg. 30-33.

⁴ VALERO MOLINA, J.: *Art i devoció a Besalú en l'època baix-medieval*, «Relíquies i arquitectura monàstica a Besalú», Besalú, 2006, pàg. 71-103. Per motius que desconeixem, la tomba de sant Prim i sant Felicià no es va arribar a realitzar i va ser substituïda el 1418 per dos bustos-reliquiari.

1343. En aquesta data, segons es desprèn d'un document citat per primera vegada per Josep M. Marquès, el bisbe Arnau de Montrodon concedia indulgències a aquelles persones que visitessin l'església i contribuïssin econòmicament a la construcció d'una nova capella que havia d'allotjar les relíquies recentment descobertes del sant⁵. A aquesta capella, en una cripta subterrània situada sota l'altar major, hi va ser destinat el sepulcre del sant, que l'any 1345 la sagristana Ermessenda de Vilamarí va contractar a l'imatger Aloy de Montbrai pel preu de 400 sous⁶. L'afluència de pelegrins faria del tot necessària la provisió de la tomba, com a indiscutible element central de l'escenari devocional de la cripta. Actualment el mausoleu es troba en una capella lateral, però no és difícil imaginar-se la seva ubicació original a la cripta, en una posició elevada, just al darrere de l'altar, de manera similar al sepulcre de santa Eulàlia de la catedral de Barcelona. Efectivament, en una fotografia de l'any 1917 (fig. 1) veiem la tomba darrere l'altar de la cripta, encara que aquesta està despullada d'ornaments i amb modificacions molt evidents d'època moderna.

Amb posterioritat a la col·locació del sepulcre, l'espai s'aniria completant amb altres elements, com el reliquiari que serà objecte d'estudi en aquest treball.

Així mateix, convé assenyalar que abans de la construcció de la tomba, i probablement també de la invenció de les relíquies, ja havia d'existir en el monestir una important presència iconogràfica del sant patró. Una prova d'això pot ser una referència continguda en el contracte del monument, segons el qual es disposava que l'imaginaire havia de representar les escenes del frontal al·lusives a la vida de sant Daniel, seguint les *ystoriae* que figuraven en un llibre que posseïa la sagristana.⁷ Això no obstant, la importància del mausoleu el deuria convertir en un referent icònic per a posteriors representacions del sant.

⁵ MARQUÈS, J.M.: *El sepulcre de Sant Daniel del mestre Aloy*, «Revista de Girona», 96, 1981, pàg. 197. No deixa de ser digne d'interès el zel expressat pel bisbe per afavorir el culte a sant Daniel, arribant fins i tot a amenaçar amb l'excomunió aquells rectors que no manifestessin als parroquians els beneficis espirituals que el sant podia reportar. Potser no és casual el fet que la majoria de les renovades devocions gironines fossin impulsades durant l'episcopat d'Arnau.

⁶ El document ha estat transcrit a: MARQUÈS, J.M.: *Op. cit.*

⁷ No ens pot passar per alt el fet que Ermessenda de Vilamarí posseís a títol particular un llibre dedicat a sant Daniel; com veurem més endavant, les dades ens permetran establir un intens vincle devocional de la família Vilamarí amb aquest sant.

Figura 1. Cripta de Sant Daniel (fotografia: Fons Salvany, Biblioteca de Catalunya).

Una de les fonts que, *a priori*, poden ser més interessants per conèixer la presència iconogràfica de sant Daniel en el monestir i la situació del seu sepulcre –amb tot el mobiliari litúrgic que l’acompanyava– són les visites pastorals. Les dels segles XIV i XV solen ser bastant remises a l’hora de proporcionar-nos informacions sobre els retaules i tresors del monestir. Amb tot, comptem amb una digna excepció en la visita efectuada l’any 1474⁸. En aquesta es fa esment de l’advocació de l’altar major, dedicat a Sant Salvador, raó per la qual cal descartar la presència d’un retaule dedicat a sant Daniel en aquest espai. La visita és bastant detallista pel que fa als retaules i a les imatges, i concreta la presència dels primers en tots els altars de l’església (Santa Maria, sants Sadurn i Egidi, Santa Margarida, Sant Gabriel, i Sant Benet al cor). A més, es precisa l’existència d’una estàtua mariana de fusta en un angle de l’altar de Santa Maria, així com un petit retaule que es guardava a l’interior d’una caixa a l’altar de Sant Gabriel, que presentava la imatge de la Verge amb dos àngels, flanquejada per sant Antoni i san Egidi.

També hi havia una imatge de pedra de sant Daniel (*patrono lapideo*) en el centre de la sala capitular. El sant regia un espai que era ocupat, en un extrem

⁸ Arxiu Diocesà de Girona (ADG), *Visita Pastoral*, 1474, f. 103 i ss.

de la sala, per un retaule ligni de la Passió de Crist i, a l'extrem oposat, per un altre retaule també de fusta amb les imatges de sant Miquel i sant Joan⁹.

Tanmateix, a la cripta no es fa cap menció d'un retaule, sinó de la tomba, col·locada en el lloc que hauria ocupat aquell frontal: «*Item ist super dictum altare quodam tumba marmorea diversis ymaginibus sculpta et super ipsam tumba est sculpta ymago dicti sancti danielis*». Tal com apuntàvem amb anterioritat, la disposició seria semblant a la que avui observem a la cripta de la catedral de Barcelona, encara que en aquest darrer cas existia un retaule –avui perdut– que deuria ocupar l'espai relativament reduït comprès entre l'altar i el sarcòfag de santa Eulàlia, cobrint parcialment una part del sepulcre¹⁰.

La relació de les peces que configuraven el tresor del monestir ens remetrà directament al protagonista d'aquest estudi: d'entre els diversos reliquiariis que hi són esmentats, en destaca un d'argent daurat *ad formam capitis* de sant Daniel, juntament amb un altre del mateix sant amb forma de braç, «*in quo est quodam canella sive ossum de brachio dicti sancti danielis*».

Mentre que del segon ignorem la data de la seva realització i la seva autoria, del primer podem aportar totes les dades referents a la seva factura (dificultosa, tal como veurem), gràcies a la localització del seu contracte dins del ric fons de protocols que es custodia a l'Arxiu Històric de Girona¹¹.

El 13 de gener de 1425, l'argenter gironí més prestigiós de l'època –i probablement un dels més destacats del gòtic català–, Francesc Artau, contractava amb l'abadessa Ermessenda de Vilamarí la factura d'un bust-reliquiari de sant Daniel. Els capítols contractuals ofereixen nombrosos punts dignes d'interès, però abans d'abordar-los serà necessari retrocedir unes setmanes per comprovar que l'encàrrec a Artau va ser en realitat el punt final d'un procés complex i accidentat en el qual prèviament hi haurien intervingut dos altres artífexs. Efectivament, un document datat a 27 de novembre de 1424 demostra que l'argenter Narcís Estrader, i molt probablement també

⁹ Fins ara no han aparegut documents que permetin datar cap d'aquests retaules i estàtues esmentats.

¹⁰ Arxiu Diocesà de Barcelona, *Visita Pastoral*, vol. 12, 1421, f. 6v.: «*Retro dictum altare est retabulum ligneum deauratum cum ymagine beate Marie et desuper cum ymagine crucifixi quodquidem retabulum cohoperit sepulcrum beate Eulalie*».

¹¹ Arxiu Històric de Girona (AHG), G-8, vol. 9, not. Joan Escuder, 1424-1426, 13 de gener de 1425. Una primera referència a aquest document ha estat publicada de manera sumària a: VALERO MOLINA, J.: «*La situació artística a Girona durant el primer quart del segle XV*», «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XLIX, Girona, 2008, pàg. 581.

el seu acompanyant Francesc Artau *junior* (fill de Francesc, i conegut per la historiografia com a Francesc Artau II), estava involucrat en un projecte indeterminat relacionat amb el monestir, el preu del qual estava estipulat en la notable xifra de 50 lliures¹². Uns dies després, el 13 de desembre, Narcís Estrader es comprometia a retornar 43 lliures 2 sous i 6 diners de les 50 lliures que costava el reliquiari (en aquesta ocasió sí s'especifica que es tracta d'un bust de sant Daniel), a canvi de recuperar una obra que, pels termes amb què s'expressa el text, sembla ja realitzada¹³.

Ignorem els motius que conduïren a aquesta situació. Insatisfacció per part de la clienta? Narcís Estrader, malgrat ser un artífex encara poc conegut, ja disposava d'una certa experiència en aquest gènere d'obres, atès que uns anys abans havia realitzat els caps de sant Prim i sant Felicià per a l'església de Sant Pere de Besalú (1418-1421)¹⁴. Aquestes obres no s'han conservat, raó per la qual no podem conèixer el nivell qualitatiu de l'argenter. Això no obstant, és interessant acudir a una altra notícia relacionada amb Estrader, datada a 13 de novembre de 1423, quan rep un pagament de 9 lliures i 4 sous de la confraria de Sant Patllari de Camprodon, per un concepte que no s'especifica¹⁵. El document ens remet a un protocol de Camprodon, avui desaparegut, on es concretaria el motiu d'aquest pagament, de manera que no podem descartar algun tipus d'intervenció reparadora a l'arqueta de sant Patllari (executada en el segle anterior), o bé la realització d'un nou objecte. A l'arqueta l'acompanya un bust-reliquiari del sant, de factura poc distingida; si l'estipendi efectuat a Estrader correspongués a aquesta darrera obra resultaria més comprensible un hipotètic refús del primer bust de sant Daniel per part de l'abadessa. Malgrat tot, estilísticament, el bust sembla més aviat una peça del segle XIV.

L'anterior menció a Francesc Artau II obre la porta a considerar una participació d'aquest en l'elaboració del fallit bust. Pel que sembla, Francesc Artau I es va mantenir inicialment al marge de l'encàrrec, que podria haver assumit Narcís Estrader com a principal artífex, amb la col·laboració d'un

¹² AHG, G-5, vol. 462, not. Nicolau Frugell, 1423-1424.

¹³ AHG, G-10, vol. 71, not. Berenguer Vidal, 1424-1425.

¹⁴ FREIXAS I CAMPS, P. *L'art gòtic a Girona*, Barcelona, 1983, pàg. 257-258; VALERO, J. *Art i devoció a Besalú...* citat, pàg. 74-78.

¹⁵ AHG, G-5, vol. 462, not. Nicolau Frugell, 1423-1424; VALERO, J.: *La situació artística...*, citat, pàg. 583.

Francesc II que en aquells moments no treballaria necessàriament amb regularitat en el taller del pare¹⁶. Francesc II era encara molt jove: el juliol de 1423 declarava ser menor de 25 anys i major de 19, i tal vegada tenia un caràcter quelcom díscol, segons s'entreveu en un document de març del mateix any, en el qual promet no sortir de casa del seu pare per haver estat objecte d'un arrest domiciliari¹⁷.

Després de la malaguanyada experiència amb Narcís Estrader, l'abadessa Ermessenda va acudir a un valor més sòlid i segur, Francesc Artau I, amb qui s'estengueren uns nous capítols contractuals. Aquest artífex es trobava ja a la recta final d'una fecunda carrera en la que, al menys des de 1383, gairebé havia arribat a monopolitzar la producció artística gironina en el camp de l'orfebreria¹⁸. El seu taller, a més, va ser un dels més actius en la producció d'art gòtic català, tant pel nombre d'encàrrecs que va rebre com per la quantitat d'obres que hi passaren, d'entre els quals cal citar el mateix Narcís Estrader.

La comunitat de Sant Daniel, i més concretament la promotora del bust-reliquiari, devia tenir un coneixement directe del prestigi i la capacitat de Francesc Artau I, atès que l'any 1410 aquest figura significativament com a testimoni en la cerimònia de translació de les restes de diversos sants (la identitat dels quals no ens és desvetllada), dipositats en un nou reliquiari que la mateixa Ermessenda de Vilamarí –quan encara no era abadessa– havia fet elaborar pel seu compte («*de proprio fecerat fabricari*»)¹⁹. Encara que no existeixi cap dada referent a aquest encàrrec, la presència del mestre pot ser un indicatiu de la seva responsabilitat en la factura de la peça, la qual va ser col·locada a la cripta.

¹⁶ Normalment els fills d'un artífex destacat es formaven amb el seu pare, i romanien en el taller familiar fins a assolir la suficient maduresa per independitzar-se. Amb tot, tampoc era inusual que aquests fills fossin temporalment col·locats en altres tallers amb la finalitat de completar el seu aprenentatge.

¹⁷ AHG, G-1, vol. 394, not. Miquel Pere, 1423, 25 de març. Poc després, Francesc II contrauria matrimoni, essent la seva esposa Joana dotada amb la gens menyspreable xifra d'11.000 sous (AHG, G-1, vol. 391, not. Miquel Pere, 1422-1424, 12 d'abril de 1423).

¹⁸ Per a un resum de la seva activitat, amb la incorporació de notícies inèdites: VALERO, J. : *La situació artística...*, citat , pàg. 579-584.

¹⁹ ADG, *Manual*, 1409-1411, f. 32v., 7 d'abril de 1410 ; VALERO, J. : *La situació artística...*, citat , pàg. 581 (la monja és mencionada per error amb el nom d'Elisenda).

En el contracte del bust de sant Daniel es va incloure una clàusula específica amb l'objectiu d'assegurar-se la finalització efectiva de l'encàrrec. A causa de l'avançada edat de Francesc, es va considerar oportú precisar que en el cas que l'argenter morís abans de dur a terme l'obra seria el seu homònim fill qui l'assumiria. Això no obstant, en l'ànim de la promotora també havia de pesar el frustrat intent amb Narcís Estrader, perquè també es va considerar que en l'hipotètic cas que el jove Francesc II morís, es designarien dos prestigiosos mestres com a consellers per l'elecció d'un nou argenter. La responsabilitat va recaure en dos artífexs de primera línia, per bé que aliens al camp de l'orfebreria: el mestre major de la catedral de Girona -i mestre d'imatges- Antoni Canet, i l'escultor Pere Oller. Mentre el primer estava establert a la ciutat, encara que efectuava freqüents viatges a Barcelona, on mantenia el seu taller escultòric, Oller ja feia cinc anys que havia abandonat Girona i residia a Vic, on estava plenament ocupat en la realització del retaule major de la catedral (1420-1428). Per aquest motiu, en principi podria sorprendre que encara se'l tingués en compte, però en realitat l'escultor no va arribar mai a tallar els vincles amb la seva ciutat natal. Així, l'octubre de 1425 apareix de manera ocasional a Girona com a testimoni instrumental²⁰. A més, tenint en compte la naturalesa de l'obra que s'havia de dur a terme per a Sant Daniel, era més raonable contactar amb escultors que amb pintors (com podria ser Francesc Borrassà, un altre dels grans noms de l'art gòtic gironí d'inicis del segle XV). Després que Oller marxés a Vic, l'únic imatger experimentat que quedava a Girona era Antoni Canet, i per tant és lògic que es busqués un altre mestre que, encara que absent, era ben conegut després d'haver treballat durant gairebé dues dècades a la ciutat²¹.

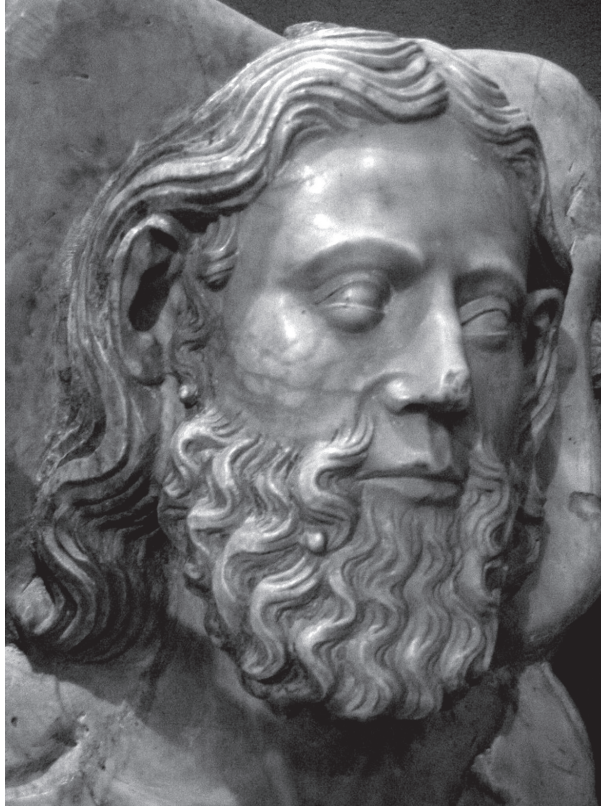
Un altre punt del contracte que crida l'atenció és l'especificació sobre l'aspecte de l'obra, «*segons la forma del cap de mossen sant daniel*». Pot ser una referència genèrica a la forma del reliquiari, encara que no podem descartar una al·lusió de caràcter més icònic, sense que puguem precisar si en aquest cas la font o model es trobaria en l'efígie del sepulcre obrat pel mestre Aloi (fig. 2), o bé en alguna altra estàtua, com la que regia la sala capitular (potser

²⁰ AHG, G-7, vol. 87, not. A. B. Ferran, 1424-1425, 8 d'octubre de 1425. El juliol del mateix any era a Vic, i cobrava una de les èpoques del retaule major.

²¹ Sobre l'activitat de Pere Oller: VALERO MOLINA, J.: *Pere Oller*, "L'art gòtic a Catalunya. Escultura, II. De la plenitud a les darreres influències foranes", Barcelona, 2007, pàg. 107-123.

Figura 2. Detall de l'efígie sepulcral de Sant Daniel

cronològicament posterior al reliquiari). Tenint en compte aquesta possible voluntat de reproducció d'un model concret, és factible suposar que totes les representacions de sant Daniel se cenyissin a un mateix tipus; la importància del sepulcre com a element singular i central de culte al monestir permet pressuposar-li un paper referencial per a les representacions posteriors. A més, la seva realització només dos anys després de l'arribada de les relíquies estableix una manifesta jerarquia cronològica.

El preu pagat per marc, nou lliures i deu sous, és considerablement elevat. Establint-se un pes total de la peça proper als nou marcs, l'import final ascendiria a una quantitat per damunt de 84 lliures, substancialment superior a les 50 que anteriorment havia de cobrar Narcís Estrader. Dins de la producció tardana de Francesc I s'aprecien variacions relativament escasses en la taxació del seu treball, mantenint-se sempre en uns paràmetres molt elevats. Per exemple, per a unes creus destinades respectivament al convent de Sant Domènec de Girona (1422) i a la parròquia rossellonesa de

Bulaternera (1424) va cobrar 10 lliures per marc, mentre que per a una altra creu encarregada per un carnisser de Girona (1427) s'ajustà a 9 lliures²².

Per la seva banda, els bustos de sant Prim i sant Felicià foren pagats a Narcís Estrader a 7 lliures i 6 sous per marc, mentre que els treballs posteriors executats per altres argenters actius a Girona, no superaran les 8 lliures. Les xifres, doncs, contribueixen a demostrar –juntament amb el volum de documentació coneguda– la indiscutible preeminència de Francesc Artau en el camp de l'orfebreria gironina. A Barcelona, on la major concurrència d'artífexs havia de generar una competència més acusada, només Marc Canyes sembla exercir un paper similar, cobrant quantitats similars a les percebudes per Artau pels seus treballs més destacats²³.

El bust-reliquiari de sant Daniel finalment va arribar a realitzar-se, perquè en els mesos posteriors a la seva contractació s'escriuen dues èpoques, datades a 3 de febrer i 30 d'abril de 1425 que ens ho mostren.²⁴ En la primera es presenta com a testimoni un argenter anomenat Bartomeu Vinyes, que apareixerà en nombroses ocasions al costat d'Artau: la seva relació venia de lluny, perquè el 1392 ja eren veïns²⁵. Posteriorment, Vinyes es traslladaria a Barcelona, on és documentat entre 1405 i 1416 realitzant treballs menors²⁶. A partir de 1420 torna a Girona, i des d'aleshores es multipliquen notablement les ocasions en què compareix al costat d'Artau, fins a la desaparició d'aquest darrer²⁷. En conseqüència, és factible suposar que Vinyes podria haver col·laborat activament en el taller del mestre, en qualitat d'obrer qualificat.

En algun moment indeterminat, comprès entre finals del segle XVII i inicis del XIX, degué desaparèixer el bust-reliquiari. Una visita pastoral efectuada l'any 1698 encara cita la peça, juntament amb el braç de sant Daniel i altres reliquiaris (dedicats respectivament al sant Dubte, sant Ramon, sant Narcís, sant Plàcid, els Sants Innocents i el Sant Drap), alguns probablement de

²² Els contractes d'aquestes obres són transcrits a FREIXAS, P. *Op. cit.*, pàg. 249-253.

²³ Marc Canyes arriba a cobrar 9 lliures i 15 sous per marc per dos bordons destinats al monestir de Sant Joan de les Abadesses (1415), i 10 lliures per la creu de la confraria de Santa Maria de Cervera, el 1417. (De DALMASES, N., *Orfebreria Catalana Medieval. Barcelona, 1300-1500*, II, Barcelona, 1992, pàg. 251, 255-256).

²⁴ AHG, G-8, vol. 9, not. Joan Escuder, 1424-1426.

²⁵ Arxiu Municipal de Girona, *Talla*, 1392, f. 10.

²⁶ Plats, calzes i patenes (DALMASES, N., *Orfebreria....*, citat, pàg. 157).

²⁷ Curiosament, a partir dels anys 50 apareix un argenter amb el mateix nom que treballa amb Francesc Artau II. Presumiblement es podria tractar d'un fill de Bartomeu.

factura més moderna²⁸. A principis del segle XIX, Villanueva sembla ignorar l'existència del bust, tot i que no tenim la certesa que hagués pogut entrar a les dependències internes del monestir, atès que era d'estricta clausura²⁹. És possible que l'obra es perdés durant la Guerra de la Independència, causant d'estralls profunds en les diverses esglésies gironines.

La data del contracte coincideix amb una època en la qual es dugueren a terme importants reformes al monestir. Recordem, en aquest sentit, el nou reliquiari que va ser incorporat el 1410 a la cripta. L'any 1421 el bisbe concedia llicència per reconstruir la capçalera de l'església, amb la intenció de permetre acollir una major afluència de feligresos³⁰. És molt probable que aquest increment de la concurrència estigués directament relacionat amb el culte a sant Daniel, raó per la qual es veuria necessària l'ampliació de l'accés a la cripta; això no obstant, no disposem de notícies posteriors que permetin saber si finalment es va dur a terme aquesta remodelació. Sis anys després, l'ardiaca major Dalmau de Raset es reunia amb la comunitat de monges amb el propòsit de considerar altres obres que s'havien d'emprendre, especialment la reconstrucció del dormitori i l'edificació d'un claustre superior³¹. D'aquest claustre es conserven les voltes d'una de les galeries, caracteritzades per l'adopció d'un format estrellat, tancat amb falses claus de volta (fig. 3). Tanmateix, existeixen elements que plantegen dubtes més que seriosos sobre l'autenticitat d'aquestes claus: realitzades aparentment en terracota, els relleus escultòrics que contenen remetent a fonts gòtiques, encara que massa diverses –tant des d'un punt de vista estilístic com fins i tot cronològic– per considerar-les producte del projecte original. Efectivament, en una de les claus observem una reproducció exacta del primer relleu del sarcòfag de sant Daniel, mentre

²⁸ Biblioteca de Catalunya, Ms. 2818, *Llibre de visites dels monestirs de la congregació tarraconense de S Benet 1692-1703*, fs. 47v.-48.

²⁹ VILLANUEVA, J. L.: *Viaje literario a las iglesias de España*, XIV, Madrid, 1850, pàg. 157-162. Francesc Montsalvatge, a inicis del segle XX, en no poder accedir a l'interior del recinte, va haver de pujar a un turó proper per poder observar els claustres (MONTSALVATGE, F.: *Los monestirs de la diócesis Gerundense*, Olot, 1904, pàg. 308).

³⁰ ADG, *Quesitoria*, 3, 1411-1442, f. 73v. Uns anys abans es preveia la construcció d'una reixa per a la capella de Sant Salvador, és a dir, per a l'altar major (*Ibidem*, f. 19, 10 de març de 1413).

³¹ Sobre aquestes reformes, FREIXAS I CAMPS, P. *El monestir de Sant Daniel. Reformes i ampliacions gòtiques*, «Estudi General», 1, 1981, pàg. 113-118. Segons apunta aquest autor, la raó de les obres s'havia de trobar en els desperfectes causats pels terratrèmols que acabaven d'assolar el nord de Catalunya.

Figura 3. Voltes del claustre superior de Sant Daniel).

Figura 4. Clau de volta del claustre superior de Sant Daniel.

que en una altra apareix una rèplica de la Verge de l'arca dels sants Màrtirs de la catedral de Girona, flanquejada per quatre imatges (concretament dos àngels, un bust de sant i una dama) l'estil de les quals ens condueix al gòtic de la primera meitat del segle XV (fig. 4). El sant el reconeixem com una còpia de la imatge central de la predicació de sant Pau del retaule major de la catedral de Tarragona, realitzat per Pere Joan a partir de 1424. Amb tot, no deixa de ser interessant el tipus de volta estrellada emprada, per les similituds que presenta amb les que, molt poc temps després, dissenyarà Berenguer Cervià per a les capelles de Dalmau de Raset i Bernat de Pau a la catedral. No podem anar més enllà en aquest aspecte, sense saber quin era l'estat de les voltes anterior a la restauració i fins a quin grau poden ser el resultat d'una recreació moderna.

Les diverses obres que es duïen a terme al monestir s'anaren prolongant almenys fins la dècada dels 50: el 1443 Pere Ciprés contracta la construcció del dormitori i, una mica més tard, el 1453, el pedrer Bernat Vicenç assumia la talla de la portada principal de l'església, actualment conservada en fragments esparsos pel convent³².

Així mateix, cal destacar la incorporació, en una data no molt anterior al setembre de 1435, d'un llibre anomenat *Alfuyer*, segons consta en un contracte assumit per l'escriptor i miniaturista Joan de Cadella per a un llibre homònim, destinat a la parròquia de Mollet; en les capitulacions es precisa que el volum «*ha de ser tan gran i ample com el de Sant Daniel de Girona, novellament per lo dit Johan fet*»³³.

Dins d'aquest context, ens podem preguntar si l'encàrrec efectuat a Francesc Artau podria haver respost a una voluntat revitalitzadora del culte a sant Daniel. En aquesta línia se situaria una altra peça d'orfebreria a la qual hem alludit anteriorment, un braç-reliquiari de sant Daniel que apareix esmentat per primera vegada en la visita pastoral de l'any 1474. Una circumstància que atorga un valor afegit a aquesta obra, l'existència de la qual era fins ara completament ignorada, és el fet que encara es conserva al monestir. Es tracta d'un reliquiari que adopta la forma d'un braç, seguint la tipologia usual en aquest gènere d'obres, la morfologia de les quals s'assimila a la part del cos que estan custodiant (fig. 5).

³² *Ibidem*, pàg. 118.

³³ AHG, G-7, vol. 90, not. A. B. Ferran, 1433-1436, 6 de setembre de 1435. En l'inventari de llibres que s'inclou en la visita pastoral de 1474 hi figuren tres volums amb el mateix nom.

Figura 5. Braç-reliquiari de Sant Daniel.

La decoració del reliquiari és bastant sòbria. Destaca l'ús d'un motiu floral de format romboïdal, inserit en la franja que rodeja la finestreta que mostra el seu contingut, l'os del canell de sant Daniel. Sota l'obertura, un escut assenyala el promotor que va proporcionar la peça al monestir; hi veiem de gules tres pals d'argent. Malgrat no existir una coincidència exacta, s'aprecia una proximitat més que notable amb les armes dels Vilamarí de Girona (de gules quatre pals d'argent)³⁴. El reliquiari va poder ser donat per qualsevol membre de la família Vilamarí, però en el cas hipotètic que es tractés de la mateixa Ermessenda, s'hauria de situar l'obra entre els anys 1421 i 1431, període durant el qual ella regí el monestir, o fins i tot abans, tenint com a referència la donació que va efectuar el 1410 essent encara una simple monja. En qualsevol cas, aquestes dades ens permeten perfilar una nova i important figura dins del camp de la promoció artística en el gòtic gironí, pel que sembla centrada específicament en el monestir de Sant Daniel.

³⁴ FERRER I VIVES, F.: *Heràldica Catalana*, III, Barcelona, 1998, pàg. 372-373.

Observem, en aquest punt, que la coincidència amb el cognom de dues distingides promotores del monestir (la tomba de sant Daniel per un costat, el reliquiari de 1410 i el bust-reliquiari del sant per un altre) no pot ser casual, i obeeiria a l'ascendent que la família Vilamarí exercí històricament sobre el cenobi.

APÈNDIX DOCUMENTAL

1425, 13 de gener

Contracte entre Ermessenda de Vilamarí, abadessa del monestir de Sant Daniel de Girona, i l'argenter Francesc Artau, per a la factura d'un bust-reliquiari de sant Daniel.

AHG, G-8, vol. 9, not. Joan Escuder, 1424-1426.

Capitols fets e concordats entre la honorable madona Ermessenda Vilamari abadessa del monastir de sant deniel de Girona de una part e lo senyor en ffrancesch artau argenter de Girona daltra part sobre alcu cap dargent sobre daurat feedor per lo dit ffrancesch artau en que sera encastat lo test de mossen sant daniel.

Primo es concordat entre les dites parts que lo dit ffrancesch artau fasse e promet fer un cap dargent segons la forma del cap de mossen sant deniel bo e sofficient segons lo saber abtesa e sofficiencia del dit ffrancesch artau e segons aquell mill (tatxat) mills e pus subtilment pora fer asa consiensia en lo qual cap ço es en lo test del dit mossen sant deniel.

Item que lo dit cap sie tot daurat de part defore fins la care e segons se pertany e que sie de pes de VIII marchs a engir poc mes o menys.

Item que lo dit ffrancesch artau hage haver acabat lo dit cap dassi al primer die de setembre que sia la festa del dit mossen sant deniel.

Item que la dita honorable Abadessa sie tenguda e promist de pagar al dit ffrancesch artau a rao de VIII lliures X sous barchinoneses per cascun march de so que pasara lo dit cap e que assi e per tot lo mes de abril prop vinent la dita madona abadessa promet pagar al dit ffrancesch artau LV lliures barchinoneses en paga e prorata daso que montara lo dit cap ala dita raho. E tot lo restant de present com lo dit cap sera acabat.

Item es concordat entre les dites parts que si cas sera ço que deu no vulla que lo dit ffrancesch artau dins aquest temps morie que en aquell cas la heretat del dit ffrancesch artau sie tenguda de fer acabar lo dit cap per ffrancesch artau son fill si viura a aquell cabar volra e sino viura o viura e aquell acabar en ordra que selevors sie elegit un argenter a coneixença del senyor en canet mestre de la seu de Girona o del senyor en pere oller smeginayre e que aquell argenter fasse a acap lo dit cap segons son saber e un nils puxe pero que li sia respost e pagat segons al dit ffrancesch artau si vivie en la forma demont declarade.

Predicta capitula fuerunt firmata et jurata per dictam honorabilem dominam Ermessendem abatissam ex una parte et per dictum ffranciscum artau parte ex altera scilicet per dictam dominam Abatissam in Monestir Sancti Danielis Gerunde et per

dictum Francisci Artau in civitate Gerunde die sabbati XIII januari anno M CCCC XX V
promiseramus etc obligo etc renuncio de firma dicte domine Abbatisse sunt religiosi
frater johannes textoris et frater Simon colelli de ordine fratrum predicatorem
Gerunde, de firma dictus ffrancisci artau supradictum [?] Testes ffranciscus, johannes
mir parator comorans Gerunde.